

Recension

På väg mot språket

Martin Heidegger. Övers. Sven-Olov Wallenstein och Ola Nilsson
Druchsache, 2012. 272 s. ISBN 978-91-978913-4-9

Heideggers samling av föreläsningar, *Unterwegs zur Sprache*, har nyligen utkommit på svenska. Översättningen har stora förtjänster i det att översättarna åstadkommit en läslig svensk text; jag har emellertid inte gjort något systematiskt försök till granskning mot originalet, så jag vågar inte uttala mig om hur trogen den är. Vad jag misstänker är i själva verket att det de svenska översättarna åstadkommit är bättre än vad författaren förtjänar. Läsaren har, som översättarna förklarat, besparats formuleringar som att "världen världar" och "tinget tingar". Dock måste läsaren tåla att *språket talar*. Jag återkommer till detta. Jag fick kunskap om boken genom två recensioner, i DN och SvD, av Hans Ruin och respektive Johan Eriksson. Jag slogs av att recensenterna, även om de bugade hövligt inför boken, inte lyckades återge ett enda intressant och begripligt resonemang ur den. Hos Ruin fanns dock en antydning om att det fanns problem med Heidegger och hans syn på det "orientaliska". Det födde hos mig en lust att försöka förstå boken bättre. Här är resultatet av min strävan. Boken består av ett antal texter från 1950-talet, och de reflekterar på ett rörande sätt tidens atmosfär. Författaren gör t.ex. utfall mot utflöden av den moderna tekniska rationaliteten i form av den sovjetiska sputniken och konstruktionen av "metaspråk".

Som alla vet, som försökt läsa Heidegger, är detta ingen enkel sak. I långa stycken är framställningen också här, som annars, verkligen radikalt obegriplig. Det är emellertid värre än så. Min kollega Lars Bergström har någon gång sagt att han slutade spela i studentorkestern Kårsdraget, då han kände att han där fick sitt musikaliska gehör förstört. En liknande oro kan man känna inför läsningen av Heidegger, även om det nu handlar om den egna språkkänslan snarare än om det musikaliska gehöret. Då Heidegger kopplar in sitt fri-hjul (var och en som kört en SAAB från sjuttioalet vet vad jag menar) och låter ord-en flöda, upp-brutna

av binde-streck, och interfolierade av olika etymologiska utläggningar, ges läsaren det bestämda intrycket att det rör sig om en räcka studentikosa skämt. Författaren driver med sig själv, med sina läsare och med sin publik (föredragen som utgör kapitel i boken har en gång högtidligen upplästs inför en publik). Jag har valt att ändå inte ge mig. Inför sådana passager slår jag dövörat till (eller rättare sagt, jag bläddrar snabbt förbi) för att skydda min språkkänsla, på jakt efter passager som verkligen är begripliga, och som just rör bokens tema: språket. Jag har också valt att förbigå det som kan förstås som en mera ordinär form av diktanalys, vilken upptar en betydande del av boken. Heideggers filosofiska funderingar utformas nämligen i anslutning till, och med hänvisning till, författare som spelat stor roll för honom. Framför andra Georg Trakl, Stefan George och Hölderlin. Tack vare detta sätt att läsa tror jag att jag funnit några begripliga och kontroversiella tankar i boken.

Det är sant att Heidegger också då man tror man förstår ungefär hur han tänker är svår att belägga med någon särskilt precis uppfattning. För att förstå honom måste man vänja sig vid att tänka bort vad han mera bokstavligen säger, för att i stället förstå honom metaforiskt. Han uttrycker sig ofta som om han berörde traditionella problem inom metafysik/ontologi. Jag tror, och det är nog inget särskilt kontroversiellt påpekande, att man konsekvent bör läsa honom annorlunda. Det som intresserar honom är inte hur världen faktiskt är beskaffad utan hur vi uppfattar den. Det som låter som metafysik är ofta just kunskapsteori eller psykologi. Han skriver t.ex. i den aktuella boken, att "nutiden . . . framspringer ur härkomstens och framtidens rop till varandra" (s. 98). Är det en metafysisk utsaga? Nej, jag tolkar den så här. Vår *föreställning* om samtiden, t.ex. om samtida föremål, är präglad av våra föreställningar, både om det förflutna och om framtiden. Jag ser en sten framför mig. Mitt begrepp om den är sådant att det inrymmer en föreställning om att den var där igår, att den kan ha hamnat där genom rörelser av ismassor under den senaste istiden, att den kommer att finnas där också i morgon, men att det är fullt möjligt att den en gång kommer att malas till sand av en kommande istid. Våra begrepp om verkligheten är på detta sätt teoriberoende och de är också, tror jag man har rätt att tillägga i ett försök att förstå Heidegger, sådana att de knyter an till hur världen blir av *betydelse* för oss.

Tja, detta är kanske lite spekulativt, men det resulterar ändå i en begriplig tanke. Är den också intressant? Nej, då Heidegger uttryckt sig så ansträngt litterärt och metaforiskt blir det tankeinhåll vi kan vaska fall tämligen platt. Men så förhåller det sig inte med alla påståenden han gör i boken. Några är både substantiella och kontroversiella (och, tror jag, falska). De rör alltså språket, men är inte exempel på en traditionell språkfilosofi.

En traditionell utgångspunkt för språkfilosofi är väl att språket är ett verktyg vi brukar för att kommunicera våra tankar och känslor. Språket gör det möjligt för oss att förstå varandra, att samordna våra handlingar. Det är märkligt hur bra vi är på detta. Hur går det till? Den sortens frågor vill språkfilosofin besvara. Heidegger noterar att det finns ett sådant språkfilosofiskt projekt, som inrymmer att vi skiljer mellan konkreta företeelser som ljud och tecken, och något "evigt", som kommuniceras med dem. Han säger sig emellertid i den här boken vilja diskutera ett helt annat ämne. Det som intresserar honom är tanken att "språket talar". Det låter ju konstigt. Han förklarar emellertid hur det ska förstås. Det handlar om att språket "frambringar och ger människan" (s. 10). Jag tolkar detta som att hans intresse rör vad språket gör med oss. Och, ska det visa sig, vad slags begränsningar språket påtvingar oss. Om traditionell språkfilosofi försöker förklara hur det är möjligt att vi så framgångsrikt kan kommunicera med hjälp av språk vill Heidegger i stället rikta ljuset mot våra trots allt betydande misslyckanden med kommunikation, och särskilt på sådana som beror på vårt språk och vår begreppsbildning.

En utgångspunkt för honom är ett slags begreppsrelativism. Han låter Stefan George uttrycka den i en vers ur dikten "Ordet": "Inget ting må vara där ordet brister."

Han prövar tanken att om vi saknar ord för ett fenomen, så finns det inte. Det är ju en radikal metafysisk relativism, som vissa filosofer nog anslutit sig till, just med stöd just i tanken att all begreppsbildning är ett mänskligt påfund (jag tänker på filosofer som Putnam och Nelson Goodman). Men Heidegger vill inte acceptera någon sådan radikal metafysisk relativism. Om vi inte hade teknik och vetenskap, om vi inte höll på med rymdfärder, skulle vi inte ha något begrepp om en sputnik, en konstgjord satellit (och lika bra vore det, tror jag författaren tycker), och kunde därmed inte förhålla oss till sputniken som en sådan; men det innebär inte att själva sputniken, det fysiska objektet, skulle upphöra att existera om mänskligheten gjorde det (s. 156). Och skulle någon individ okunnig om den moderna civilisationen hitta en sputnik i skogen, så skulle hon bara uppfatta den som ett meningslöst stycke skrot. Men detta stycke skrot skulle ha reell existens. Ja, så tror jag i vart fall det är rimligt att förstå Heidegger i detta stycke.

Detta är ju en ganska rimlig ståndpunkt, syns det mig, både begreppsrelativismen (vi *begreppslägger* världen, som Mats Furberg¹ brukar uttrycka saken), men världen finns där, oberoende av oss; det är ett objektivt faktum om ett visst begrepp har en verklig motsvarighet eller ej. Men denna filosofi kan ju mycket väl förenas med tanken att vi är fria att

¹Skämtsamt brukar vi säga vid högre seminariet i Göteborg: "Huka er, nu tar han fram begreppsläggen!"

konstruera de begrepp vi behöver, och successivt kan utveckla både vårt språk och tänkande i den riktning vi önskar. Heidegger menar emellertid att vi här står inför allvarliga begränsningar. Det är mot dessa han riktar sitt sökljus:

Men hur kommer språket självt som språk till ord? Sällsamt nog då vi inte finner det rätta ordet för något som angår oss ... (s. 153)

Nu till sådana begränsningar, som Heidegger tycker sig finna i vårt språk och i vår begreppsbildning. Nu till hans idéer om vad språket gör med oss (då det ”talar” till oss); och särskilt till sådant som kan ses som exempel på att vårt språk begränsar oss.

Han tänker sig för det första att en individ som helt saknar språk, en Kaspar Hauser, inte är någon människa. Vårt språk och vårt förnuft är delar av vårt väsen. Jag ska inte kommentera detta vidare, det låter inte så spännande och det är alltför oprecist uttryckt för att vi ska kunna avgöra om det är sant eller falskt. Det är ju för övrigt inte något riktigt exempel på att vårt språk begränsar oss, snarast motsatsen. Så även om detta upprepas flera gånger i boken faller de utanför dess egentliga tema.

Vad är det då, som språket undanhåller oss?

Han tänker sig för det första att vissa *ämnen* är sådana att språket undanhåller oss dem. Själva frågan om språkets eget väsen är sådant, tycks han mena. Jag tror han anser att man hamnar i något slags regress om man med hjälp av ett språk ska tala om ett språk.

Mycket talar för att språkets väsen just vägrar att komma till språk, nämligen till det språk i vilket vi gör utsagor om språket. (s. 177)

Det låter besynnerligt. Han kanske inte borde ha avfärdat den ”moderna” tanken om metaspråk! Han talar ju för övrigt själv om språket. Hur kan han göra det? Lyckas han därmed göra det omöjliga? Jag tror hans svar på frågor som dessa är att, även om vi inte kan tala direkt om språket, kan vi på olika indirekta vägar bli bekant med det och få en ökad förståelse av dess roll i våra liv.

Heidegger är känd för sitt glorifierande av just det tyska språket. Under sin nazistiska period – då han alltså var *organiserad* nazist – skrev han om detta (1935). Hans tankar publicerades sent omsider i det ökända verket *Einführung in die Metaphysik* (1953), som också inrymmer hans hyllningar till det nationalsocialistiska partiet (NSDAP). Där menade han att filosofi nog bäst (kanske uteslutande) kunde bedrivas på grekiska eller tyska. Detta är struntprat och jag ska inte kommentera det vidare. En besläktad men mer universalistisk tanke är förstås den att vi bara kan bedriva filo-

sofi på vårt modersmål. Mats Furberg har försvarat den.² Detta är förstås inte strunt, men mitt intryck är att det går lika bra att bedriva filosofi på engelska som på svenska, så jag tror att också denna föreställning är missriktad.

Heidegger tillhör en konservativ tradition, som tenderat att ställa kultur i motsats till civilisation. Hans tänkande genomsyras av skepsis mot teknik och vetenskap, särskilt om de nyttjas tanklöst. Just den kritiska synen på teknik och vetenskap är sympatisk – hans glorifierande av kulturen obehagligt. Men intressantare här är en tanke han tycks ha om att språket självt, åtminstone det språk vi talar inom vad som kan omtalas som en västerländsk civilisation, bara alltför lätt får oss att hemfalla i blind tilltro till teknik och framsteg, samtidigt som vi förhindras att tänka kritiskt över utvecklingen. Vi är fångna i vårt språk och vår begreppsvärld på ett sätt som gör att vi inte ser och inte kan tala om sådant som är viktigt. Också konventionell språkvetenskap och språkfilosofi är fångna i det teknifierade språket:

I dag syftar det vetenskapliga och filosofiska utforskandet av språket alltmer bestämt till att skapa något som kallas ett "metaspråk". Den vetenskapliga filosofin, som inriktar sig på att skapa ett sådant överspråk, förstår sig följaktligen som metalingvistik. Detta klingar som metafysik, och inte bara klingar så, utan *är* det också, ty metalingvistik är den metafysik som tillhör den genomgripande tekniseringen av alla språk till ett enda fungerande interplanetariskt informationsinstrument. Metaspråk och sputnik, metalingvistik och raketeknik är det Samma. (s. 152)

Utfallet mot konstruktionen av metaspråk är bisarr. Men ligger det ändå något i tanken att västerländska språk "tekniseras" på ett sätt som styr och begränsar vår tankeförmåga? Hindrar oss det moderna västerländska vetenskapliga idiomet från att ställa viktiga frågor om vår plats i världen?

Jag har mycket svårt att tro det. Det tycks mig mer som om vårt språk är extremt plastiskt, som om vi kan tänja det i den riktning vi vill, skapa oss nya begrepp då vi behöver dem, och lika gärna nyttja t.ex. det tyska eller det engelska eller det svenska språket för radikal kulturkritik, som för att uttrycka en blind framstegstro.

Det är särskilt i en av texterna i boken, som tanken om att olika språk och begreppsvärldar lämpar sig för helt olika typer av tänkande, kommer till radikalt uttryck. Låt oss dröja lite närmre vid den.

Texten består av ett fingerat (?) samtal mellan en professor Tezuka från kejsrerliga universitetet i Tokyo, och författaren själv. Ja, jag förutsätter att

²I *Filosofisk tidskrift*, 1996, nr 4.

det är ett fingerat samtal, även om Tezuka tycks vara en historisk person (det vore beklämmande om det verkligen förts så som det av Heidegger "nedtecknats", då det är extremt självförhålligande och då Tezuka närmast får spela rollen av statist). I samtalet görs häpnadsväckande uttalandet om begränsningar i det japanska språket och tänkesättet. Tezuka själv får säga:

[Japanskan] saknar den begränsande kraft som kan föreställa föremål i en entydig ordning såsom växelvis över- och underordnade varandra. (s. 86)

Det är inte helt lätt att förstå riktigt vad detta betyder. Han uttrycker sig också ibland som om japanen helt och hållet saknade begrepp. Hur det än ska förstås är det fråga om något slags begränsning i förmågan till begreppsbyggnad, som lägger hinder i vägen för teknik och vetenskap. Slutsatsen blir att japaner inte har, eller kan uppnå, någon riktig delaktighet i den västerländska industriella civilisationen. I den mån de kan delta får de delta på "våra" villkor. De får byta både språk och kultur!

Denna uppfattning om japanen har varit vida spridd inom den kultur där Heidegger verkat. Ett liknande synsätt uttrycks t.ex. av Hitler i *Mein Kampf*:

Om från och med i dag varje ytterligare arisk inverkan på Japan skulle utebli – förutsatt att Europa och Amerika ginge under – så kunde Japans nuvarande uppsving i vetenskapligt och tekniskt hänseende pågå ännu en kort tid; men om några få år skulle brunnen sina, den japanska egenarten tränga igenom, men den nuvarande kulturen stelna och sjunka tillbaka i den sömn, ur vilken den för sjuhundra år sedan blev uppskrämd av den ariska kulturvägen.

Heidegger, som ju som vi sett har en skeptisk syn på teknisk utveckling, invänder att denna japanska begränsning kanske inte nödvändigtvis är en brist. Frågan undandrar sig hans bedömning då "det japanska språkets ande" är försluten för honom (s. 89). Och han konstaterar att ett samtals språk kan ödelägga "möjligheten att säga det om vilket det skulle talas" (s. 89). Han håller emellertid möjligheten öppen för att japanen kan förstå viktiga ting, som undandrar sig vår ytliga västerländska förståelse.

Återigen, ligger det något i Heideggers tes om radikala skillnader mellan kulturer/språk, som blockerar en djupare förståelse? Hans påstående om sådana skillnader är begripligt, och tesen han driver har förvisso substans. Man får väl säga att det till sist är en empirisk fråga om han har rätt eller fel – om än en fråga som nog inte så enkelt låter sig avgöras. Till dess saken utretts noga och med hjälp av traditionell vetenskaplig metod sätter jag nog en slant på att han hugger i sten.

TORBJÖRN TÄNNJÖ